

Котигоренко В. О.,
доктор політичних наук, професор, головний
науковий співробітник відділу національних меншин,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.
Ф. Кураса НАН України (Україна, Київ), ipend@ukr.net

СУЧАСНА УКРАЇНЬКА НАЦІЯ: ЧЕРЕЗКРИЗОВИЙ РОЗВИТОК

Викладено авторську версію сутності, індикаторів стану та діалектичної динаміки сучасної української нації в їх зв'язку з кризами суспільного розвитку України, сформульовано пропозиції до державної політики національно-громадянської інтеграції і консолідації українського соціуму.

Ключові слова: українська нація, державна незалежність, точки біфуркації, національно-громадянське самоусвідомлення (національно-громадянська самоідентифікація).

Українська нація, як і будь-яка інша, є динамічним соціальним організмом – цілісним і розділеним одночасно. Вона формувалася, безперестанно формується й змінюється в єдності й боротьбі протилежностей, через актуалізацію, посилення чи гармонізацію іманентних протиріч, через вияви, загострення, розв'язання або «заморожування» штучно сконструйованих чи спровокованих суперечностей. В основі цієї динаміки – відмінності людських особистісних і групових інтересів та цінностей і пов'язаних з ними ідентичностей – етнічних, культурних, мовних, релігійних, політичних і геополітичних, регіональних, соціальних, вікових та багатьох інших. Середвідоображень цієї динаміки – наукові й широкі суспільні дискусії довкола питань: що то за феномен – українська нація, чи сформувалася вона чи ні, якщо сформувалася – то коли, які її перспективи і потенціал, чи відповідає цей потенціал суспільним викликам? З-серед українських науковців активну участь у цих дискусіях брали О. Антонюк, В. Горбатенко, В. Євтух, П. Кононенко, О. Картунов, О. Копиленко, В. Котигоренко, І. Кресіна, В. Крисаченко, І. Курас, Ю. Левенець, М. Литвин, О. Майборода, С. Макарчук, Л. Нагорна, М. Обушний, І. Оніщенко, М. Панчук, Ю. Римаренко, М. Рябчук, М. Скиба, В. Троцький, Ю. Шемшученко, Л. Шкляр, М. Шульга та інші.

Як і всюди в світі в Україні полеміка довкола питань, подібних до вищезначених, набуває особливої гостроти в ситуаціях різких і часто неочікуваних суспільних перемін. В таких ситуаціях нація часом проходить так звані точки біфуркації (від лат. *bifurkus* – роздвоєний), коли відбуваються події, що змінюють звичні і відносно врівноважені суспільні відносини на відносини кризові. Через суспільну кризу нація рано чи пізно повертається до стану врівноваженості й стабілізації. Однак параметри такого повернення неможливо безпомилково передбачити й описати. Їх можна тільки моделювати й прогнозувати на основі вивчення очевидних і латентних тенденцій соціальних відносин та поведінки соціальних суб'єктів – політичних лідерів, партій, національних центральних і місцевих влад, громадянського суспільства, міжнародних інституцій, іноземних держав та інших.

У процесі та після розпаду Радянського Союзу Україна й українська нація проходили точки біфуркації в 1990–1991 та 2004–2005 роках і проходять утретє – починаючи від кінця 2013 року. На кожному з цих відтинків часу українська нація обирала одну з двох альтернатив: або відмова від національно-державницьких цінностей і національно-громадянської самоповаги, або єднання заради національно-державного суверенітету країни і захисту своєї громадянської гідності.

Сучасна українська нація: терміни і реалії. Суспільні процеси кінця 1980-х – початку 1990-х років увійшли в історію як українське національне відродження, кульмінацією якого стало здобуття Україною державної незалежності. Саме тоді в науковій і публіцистичній літературі та практично-політичному дискурсі набуло популярності означення української нації як спільноти етнічних українців, що реалізувала своє право на самовизначення. Етнізоване тлумачення української нації закладене в термінах «титультій український етнос», «титультна українська нація», «українська етнічна нація». Два останніх, якщо їх застосовувати до сучасної етнополітичної динаміки, є логічно не коректними. Адже оперування ними спонукає до визнання начебто наявності в Україні разом з «титультною» українською етнічною нацією ще якоїсь теж української, але не титультної нації. Та й прикметник «титультності» не є достатньо коректним.

Звісно, далеко не всі прихильники етнізованого розуміння української нації погодяться з суто логічними аргументами. Можливо, більш переконливими для них стануть результати моніторингових досліджень українського суспільства, які від 1992 року проводить Інститут соціології Національної академії наук України за репрезентативною щодо дорослого населення держави вибіркою. І навіть цими результатами можна було б знехажити, якби вони показували ситуацію на час проведення якогось одного чи двох-трьох або трохи більше масових опитувань. Тому що результати таких опитувань відбивають настрої, мотиви, оцінки та ті чи інші переваги респондентів саме на момент опрацювання ними анкет із запитаннями. А досвід показує, що в багатьох випадках відповіді можуть змінюватися, часом кардинально, в залежності від зміни ситуації, умов життя, впливів інформаційного поля або що. Однак у разі багатократної повторюваності однієї й тієї ж відповіді на так само багатократно повторюване одне й те само запитання йдеться не про випадковість. Йдеться про повторюваність випадку – тобто про тенденцію, тренд, закономірність – хай кожен обере термін, що йому до вподоби. Але незалежно від термінологічних переваг, неспростовним є факт: упродовж 1992 – 2015 років на запитання «Ким Ви перш за все себе вважаєте?» із семи варіантів відповіді «Представником свого етносу, нації» обирали від 1,8 до 3,1 відсотка [1; 6] (див. Таблицю 2).

Тож очевидно, що кожен, хто означає українську націю як передовсім або виключно етноукраїнську спільноту, мимоволі й усупереч власним переконанням обмежує її чисельність тими само 1,8 – 3,1 відсотками. А, вірогідно, й менше. Позаяк відбір респондентів відбувається з урахуванням поліетнічності населення країни. Для переважної більшості людей пріоритетними є інші варіанти самовизначення. Однак про це далі. Зараз – ще кілька слів про «титульність».

Найменування (або інакше: титул – від лат. *titulus* – напис) Української держави походить не від етноніма «українці», а від топоніма «Україна». Саме це відоме з прадавніх часів означення території а) визначило відмінність самонайменувань вітчизняних державних утворень першої половини ХХ століття (*Українська народна республіка, Західно-Українська народна республіка, Українська Держава, Українська Радянська соціалістична республіка, Карпатська Україна*), а відтак стало назвою сучасної держави – Україна, і б) стало етимологічним джерелом поступового поширення з кінця ХІХ століття самоназви «українці» серед етнічно спорідненого автохтонного населення відповідних територій.

Тільки в ХХ столітті етнонім «українці» утвердився остаточно: або повністю замінив інші загальні і локальні назви та самоназви, або став інтегральним щодо цих інших, поміж яких «руські», «русини», «руснаки», «малороси», «черкаси», «литвини», «поліщуки», «лемки», «гуцули», «бойки», «верховинці» та ін.

Тож означення українців «титульним етносом» буде коректним лише в тому сенсі, що від початку ХХ століття прадавній топонім «Україна»: а) незмінно обирався для титулування всіх новітніх державних утворень на відповідних територіях і б) сприяв утвердженню й поширенню етноніма «українці».

У процесі та після державної суверенізації сучасної України використання назви і самоназви «українці» в традиційному етнічному розумінні все частіше стало супроводжуватися її використанням ще й у розумінні цивільному – на означення й самоозначення (самоідентифікацію) громадян країни не тільки власне української, а й іншої етнічної належності (національності). Такій амбівалентності властиве внутрішнє протиріччя. Воно виявляється різними способами, зокрема, через: а) конфлікт, б) зняття або в) гармонізацію особами іншої, ніж українська, етнічної належності (національності) внутрішнього протиріччя між їх, з одного боку, самоотождеченням зі «своєю» етнічною групою, що має власну самоназву, і, з другого боку, визнанням своєї належності до спільноти громадян держави, найменування якої збігається з самоназвою її найчисленнішої етнічної групи.

Це протиріччя виявляється в індивідуальній і груповій свідомості та суспільній поведінці людей в ситуаціях, коли вони можуть і/або мусять робити певний соціальний вибір. Проглядаються щонайменше три сегменти такого вибору. *Сегмент перший*: прийняти або не прийняти факт, що саме український етнос історично виконує роль доцентрового соціального ядра громадянсько-політичної інтеграції поліетнічного населення Української держави, що постала в результаті реалізації цим населенням права на державне самовизначення. *Сегмент другий*: реалізувати або відкинути право і можливість

усвідомленої добровільної або вимушеної подвійної самоідентифікації – як українців за національністю у сенсі громадянства, і як осіб певної національності в сенсі етнічного походження і належності. *Сегмент третій*: в певних випадках особи неукраїноетнічного походження або визначають себе українцями і в громадянському, і в етнокультурному аспектах або ж наполягають на своїй відмінній від української етнічній ідентичності і сприймають громадянство України як цивільну належність, визначену обставинами їхнього життя всупереч особистісним громадянсько-політичним симпатіям і перевагам.

Пошук способів пом'якшення описаного протиріччя спонукав до запровадження в науковій і широкій суспільній дискусії термінів «українська політична нація» та «українська політична поліетнічна нація». Так визнавався факт спільної участі жителів України всіх національностей у процесах становлення й розвитку її державності, а також забезпечення державою України рівних прав усім своїм громадянам, незалежного від їх етнічного самоусвідомлення.

Проте, наврайд чи термін «нація» потребує якихось роз'яснювальних прикметників. В тому числі й тоді, коли цей термін застосовують до українських реалій та перспектив. Вищенаведені багатослівні конструкції («українська політична нація» та ін.) зручно вживати в наукових і публіцистичних працях та політичних деклараціях для виразнішого пояснення відповідних суспільних феноменів. Але ними недоречно обтяжувати вітчизняний політичний, а надто правовий дискурс. Тим більше, що в разі їх введення у цей дискурс треба шукати не стільки теоретичну, скільки політико-правову відповідь на чимало запитань. Зокрема, чи може бути нація не політичною, і, якщо так, доведеться з'ясувати і пояснювати, що ж то за феномен «не політична нація»? Чи є в Україні неполітична нація! І яка група українських громадян, в тому числі етнічна, уособлює «українську політичну націю», а яка – «українську не політичну націю» або «українську етнічну націю», про яку вже йшлося, і т.п. То буде схоластика з потенціалом примноження й посилення і без того актуалізованих політичних та юридичних протиріччя етнонаціональних відносин і нормативно-правових актів.

Ні Конституція України, ні будь-які інші чинні акти Української держави не етнізують терміна «українська нація». Якщо точніше, вони допускають подвійне його тлумачення. З одного боку – української нації в етнічному сенсі як спільноти осіб – «українців за національністю», а з іншого – української нації як громадян країни всіх національностей, об'єднаних спільними цінностями та інтересами в спільноту, всередині якої зберігаються індивідуальні й групові ідентифікаційні відмінності: етнічні, культурні, мовні, регіональні, політичні та інші. Таке розуміння української нації допускає частина третя преамбули Конституції України. І таке само розуміння нації пропонує Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) 1735 (2006) від 26 січня 2006 року під назвою «Поняття «нація»». Згідно з цією рекомендацією державам-членам ПАРЄ належить привести свої конституції у відповідність з демократичними європейськими стандартами, що вимагають, аби кожна держава інтегрувала всіх своїх громадян незалежно від їхнього етнокультурного походження у складі єдиного

громадянського багатокультурного утворення і припинила визначати себе виключно етнічною або виключно громадянською державою.

Відповідно до цієї Рекомендації і спираючись на текст преамбули Основного Закону України, *терміни «українська нація» і «український народ»* у вітчизняних науковому і практичному політико–правовому дискурсах варто трактувати як синоніми (*в разі їх застосування до сучасних суспільних реалій*). І означувати ними громадян країни всіх національностей (етнічних ідентичностей), які продовжують багатовікову історію українського державотворення і прагнуть розвивати й зміцнювати суверенну, демократичну, соціальну, правову Українську державу.

Переконливим аргументом на користь такого розуміння української нації і водночас показником стану її сформованості стали результати референдуму, що відбувся в Україні 1 грудня 1991 року.

Суверенізація України як результат національно–громадянського самоусвідомлення людей. Референдум розв'язав першу «біфуркаційну» кризу в сучасній українській історії: бути Україні в складі СРСР чи стати суверенною державою? Результати голосування дали не тільки ствердну відповідь більшості на це запитання, а й, по суті, окреслили кількісні загальнодержавні та регіональні параметри української нації на той час (табл. 1).

У референдумі взяли участь 31 891 742 особи – 84,18% дорослого населення України. З них 28 804 071 особа (90,32%) проголосували, відповівши «Так». Звісно, тоді, як це трапляється завжди й усюди, не голосували люди байдужі до політики й політичної участі. Щодо інших можна припустити, що голоси тих, хто не визначився або через якісь об'єктивні причини не брав участі в голосуванні, розподілилися б у тому ж співвідношенні, що й учасників референдуму. Підстави для такого припущення дають багаторічні соціологічні дослідження електоральної поведінки громадян. Тому можна впевнено стверджувати, що частка прихильників державної незалежності в Україні в цілому, в АР Крим, в областях та містах Києві і Севастополі набагато перевищувала частку етнічних українців поміж всіх, хто мав право голосу, бажання і можливість цим правом скористатися. Досить порівняти результати голосування з результатами перепису національного складу населення України 1989 року. Тоді особи, які визначили свою етнічну належність іншою, ніж власне українська, становили 27,3%; зокрема, росіянами назвалися 22,1% всіх жителів тогочасної Української РСР [2, с. 14–15].

Отже, референдум засвідчив, що на початок 1990–х років державна незалежність стала спільною інтегративною національно–громадянською цінністю для понад 90 відсотків політично активного дорослого населення України всіх національностей. Регіональні відхилення від цього середнього по країні показника давали для проукраїнськи орієнтованої частини посадовців, політикуму і громадянського суспільства, а також для їх опонентів достовірне знання про загальні та територіальні кількісні характеристики державно–політичних переваг і національно–громадянського самоусвідомлення людей.

Наскільки ефективно прихильники й опоненти державно–української суверенності скористалися цим знанням у своїх політичних та інших цілях, показали подальша їх електоральна та інша суспільно–політична

Результати Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року із запитанням в бюлетені: «Чи підтримуєте Ви Акт проголошення незалежності України?»*

№ п/п	Автономна республіка, області і міста	Кількість громадян, які відповіли «Так, підтверджую»		Кількість громадян, які відповіли «Ні, не підтверджую»	
		абс.	%	абс.	%
1.	Кримська АРСР	561 498	54,19	437 505	42,22
2.	Вінницька	1 242 244	95,43	39 387	3,03
3.	Волинська	684 834	96,32	16 299	2,29
4.	Дніпропетровська	2 127 089	90,36	181 529	7,71
5.	Донецька	2 481 157	83,90	372 157	12,58
6.	Житомирська	950 976	95,06	35 798	3,58
7.	Закарпатська	657 678	92,59	31 891	4,49
8.	Запорізька	1 135 271	90,66	91 929	7,34
9.	Івано–Франківська	960 281	98,42	10 028	1,03
10.	Київська	1 202 773	95,52	36 086	2,87
11.	Кіровоградська	764 053	93,88	35 613	4,38
12.	Луганська	1 410 894	83,86	225 589	13,41
13.	Львівська	1 866 921	97,46	35 671	1,86
14.	Миколаївська	732 179	89,45	66 858	8,17
15.	Одеська	1 205 755	85,38	163 831	11,60
16.	Полтавська	1 145 639	94,93	44 308	3,67
17.	Рівненська	726 575	95,96	19 369	2,56
18.	Сумська	878 198	92,61	46 479	4,90
19.	Тернопільська	825 526	98,67	6 565	0,78
20.	Харківська	1 553 065	86,33	187 631	10,43
21.	Херсонська	679 451	90,13	54 248	7,20
22.	Хмельницька	1 019 813	96,30	27 743	2,62
23.	Черкаська	999 603	96,03	28 703	2,76
24.	Чернівецька	544 022	92,78	24 226	4,13
25.	Чернігівська	908 904	93,74	39 774	4,10
26.	м. Київ	1 428 001	92,88	81 246	5,28
27.	м. Севастополь	111 671	57,07	77 091	39,39
	Всього по Україні	28 804 071	90,32	2 417 554	7,58

* Відомість про результати Всеукраїнського референдуму, 1 грудня 1991 р. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.28. – Спр.144. – Арк.6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Sections/15r-V_Ref/index.php?11#photo

поведінка і її результати. Перші з названих, як правило, декларували прихильність і закликали до зміцнення державної незалежності, а частина з них – ще й до європейської інтеграції країни, другі – прямо або опосередковано виявляли й намагалися реалізувати зацікавленість в об'єднанні з Росією та іншими пострадянськими країнами, влада яких орієнтувалася на інтеграцію з РФ.

Постреферендумний розвиток української нації відбувався як процес суперечливий, хвилюподібний і регіонально нерівномірний. Ці його особливості засвідчують

– зміни в ставленні громадян до державної незалежності України та чинники цих змін, а також

– динаміка кількісних показників громадянської самоідентифікації дорослого населення країни.

Від 1992 року їх вивчають науковці.

Зміни в ставленні громадян до державної незалежності України як індикатор динаміки української нації. Київський міжнародний інститут соціології(КМІС) у 1992–1993 роках опитував респондентів за репрезентативною для всього дорослого населення вибіркою, як би вони проголосували, якби референдум

щодо проголошення державної незалежності України відбувався під час опитування. Надалі – від 1994 року – ставлення населення до державної незалежності України з'ясовувалося за результатами розподілу відповідей на запитання, «якими б Ви бажали бачити взаємовідносини

з Росією?» з трьома варіантами відповіді: «Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу», «Вони мають бути як з іншими державами: із закритими кордонами, візами, митницями», Україна і Росія мають бути незалежними, але дружніми державами: з відкритими кордонами, без віз та митниць». Такі варіанти вибору давали можливість висловитися за незалежність України як тим, хто бажає щонайповнішого відмежування України від Росії, так і прихильникам збереження з нею близьких відносин.

Зміни частки прихильників державної незалежності за роками опитування представлено на *Рис. 1*.

Водночас вивчався зв'язок динаміки ставлення українських громадян до державної незалежності зі змінами економічної ситуації та з випадками військових акцій і агресивної політики кремлівської влади. Уявлення про останній аспект можна скласти за інформацією на *Рис. 2*.

Відтак було зроблено висновки:

1. Переважною тенденцією у перших десятиліттях незалежності є зростання національної цінності державного суверенітету завдяки поширенню прихильності до нього

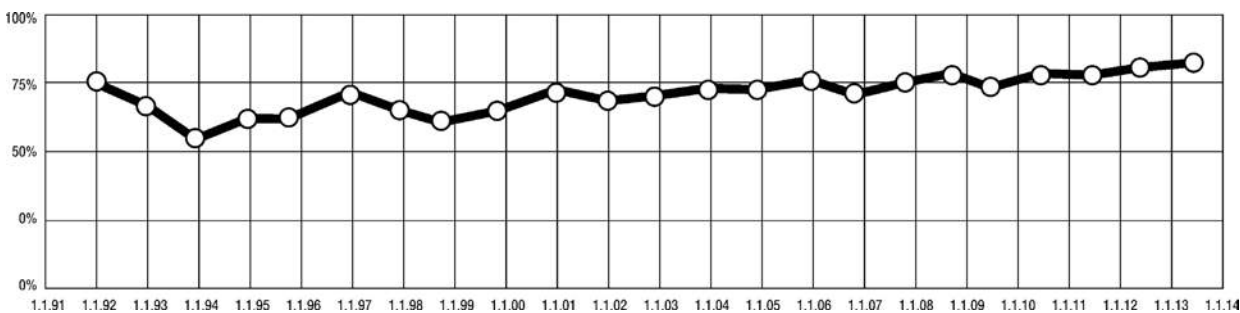

Рис. 1. Динаміка середньорічної чисельності прихильників незалежності України з грудня 1991 до кінця 2013 року (у відсотках від дорослого населення за даними КМІС)

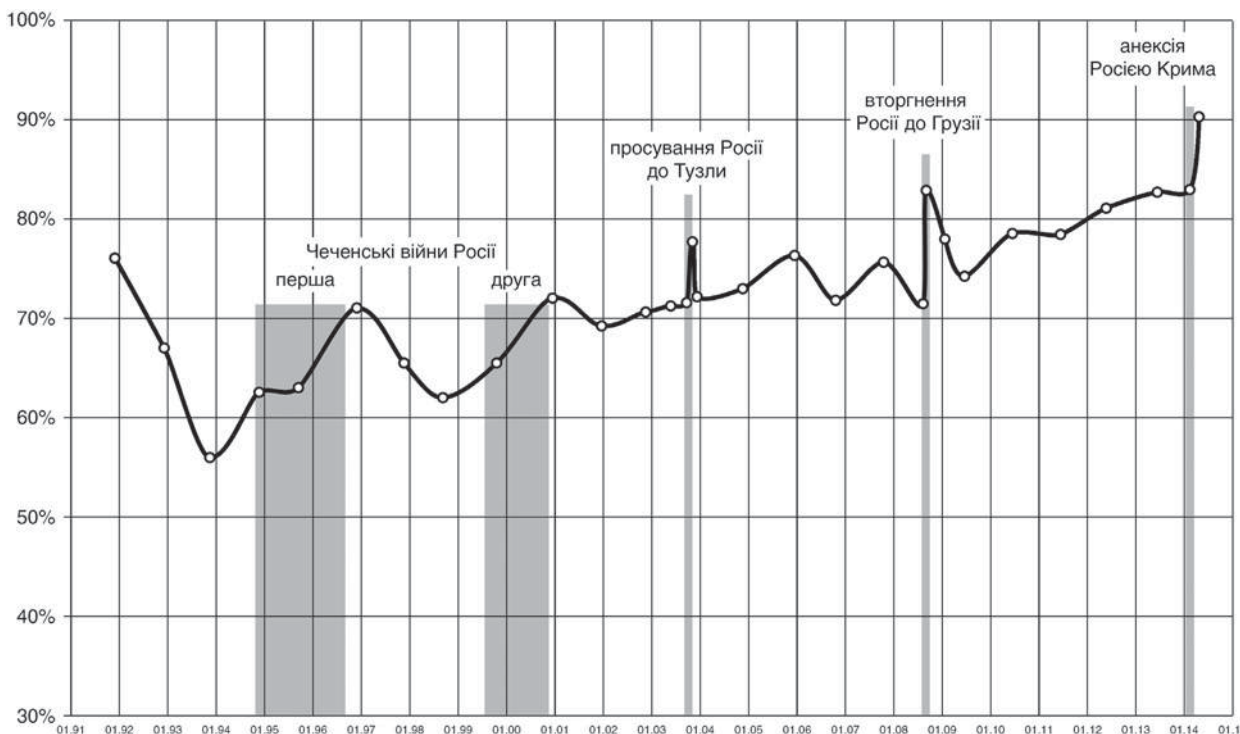

Рис. 2. Динаміка підтримки незалежності України у 2003, 2008 та на початку 2014 року на тлі динаміки її середньорічної підтримки у 1992–2013 роках (відсоток прихильників незалежності серед дорослого населення України)

населення та укріплення стабільності цього процесу через зменшення його мінливості.

2. На зміни в часі підтримки населенням державного суверенітету України протягом перших двох десятиліть незалежності значною мірою впливали зміни доходів найбіднішого квантиля населення та (принаймні протягом другого десятиліття) зміни чисельності сімей середнього рівня споживчих спроможностей, а обернено впливали зміни чисельності сімей найнижчого рівня споживчих спроможностей.

3. Певний внесок у поступове зростання підтримки державного суверенітету час від часу надавали очевидно не вмотивовані економічно короткотермінові стрімкі зростання його підтримки, що відбувалися під час воєнничих акцій з боку Росії [3].

У травні 2015 року кількість громадян України, що є прихильниками її державної незалежності, становила

91 % [4]. Цей та інші результати проведеного КМІСом опитування 2022 респондентів репрезентативні щодо всієї країни, крім непідконтрольних місцевостей Луганської області та Криму, де опитування на проводилося. Якщо порівняти відповіді на ті само запитання в травні 2013 року (за державну незалежність України тоді висловилися 80 відсотків респондентів з опитаних 2030), сталося не тільки понад десятивідсоткове збільшення величини названого показника. Ще показовішою є зміна співвідношення його складових – ставлення українців до того, якими мають бути відносини незалежної України і РФ (див. Рис. 3). В травні 2013 року 11 відсотків опитаних підтримали закритість кордонів, візовий режим та митниці в україно-російських відносинах; 69 відсотків були прихильниками відкритості міждержавного кордону без віз та митниць. Через два роки – в травні 2015 року – відповідні показники становили 45 і 46 відсотків (див. Гістограму 1).

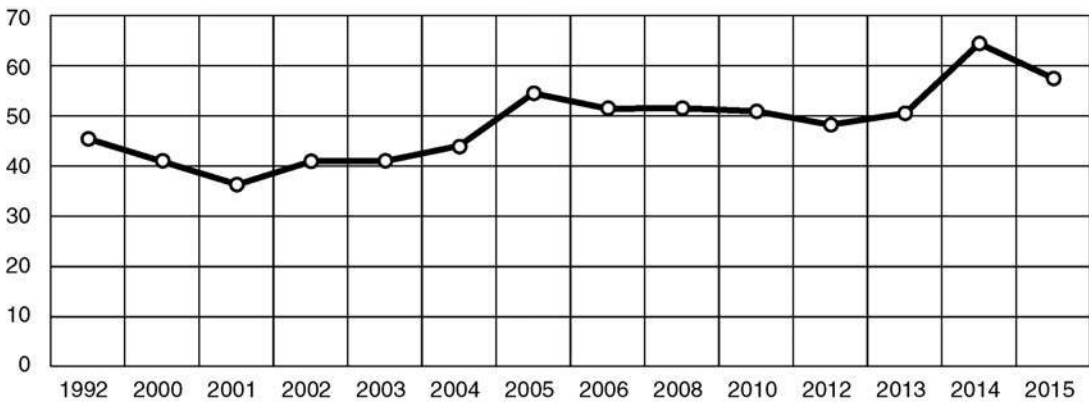

Рис. 3. Динаміка пріоритетності громадянської самоідентифікації дорослого населення України (відсотки відповідей у 1992 – 2015 рр. на запитання «Ким Ви себе пере за все вважаєте» – «Громадянином України» (у відсотках від дорослого населення, виконано за даними Інституту соціології НАНУ)

Гістограма 1

СТАВЛЕННЯ ДОРОСЛОГО НАСЕЛЕННЯ ДО ВІДНОСИН УКРАЇНИ І РОСІЇ

Відповіді на запитання: «Якими б Ви хотіли бачити відносини України з Росією?» (%)*

Омнібус КМІС, травень 2013 року, F2F, вся Україна, n=2030. Омнібус КМІС, травень 2015 року, F2F, вся Україна (крім Криму та непідконтрольної частини Луганської області) n=2022

* Українське суспільство (травень 2015) / КМІС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=529&page=4>

ДИНАМІКА САМОІДЕНТИФІКАЦІЙ ДОРОСЛОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ, у %*

Ким Ви себе передусім вважаєте?

	1992	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015
1. Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	24.0	31.3	30,2	31.6	32,3	30.5	24.6	27.7	24.5	27.2	29.8	28.6	16.1	23.0
2. Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	6.8	6.9	8,6	5.9	4,8	6.7	6.4	6.6	9.3	6.6	7.6	7.8	8.0	6.4
3. Громадянином України	45.6	41.0	34,6	41.0	41,1	44.2	54.6	51.6	51.7	51.2	48.4	50.6	64.6	57.5
4. Представником свого етносу, нації	–	–	–	3.0	2,5	3.1	2.1	1.8	2.6	3.1	1.8	2.0	2.1	3.1
5. Громадянином колишнього Радянського Союзу	12.7	12.2	17,8	12.7	13,1	10.7	8.1	7.3	9.0	6.9	8.4	6.6	5.5	3.9
6. Громадянином Європи	3.8	2.8	2,8	0.7	0,5	0.7	0.8	1.3	0.4	0.9	1.2	1.2	1.1	1.3
7. Громадянином світу	6.4	5.6	5,7	2.7	3,6	2.4	2.5	2.9	1.7	3.1	2.4	2.4	2.1	4.2
8. Інше	–	–	–	1.6	2,0	1.4	1.0	0.7	0.6	0.8	0.3	0.6	0.5	0.6
9. Не відповіли	0.6	0.2	0,3	0.8	0,2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.3	0.1	0.2	16.1	23.0

* Відповіді на запитання за роками, у відсотках від дорослого населення, за даними Інституту соціології НАН України

Отже, після анексії Росією Криму та її збройної агресії щодо Донбасу за відносини України з РФ з закритими кордонами, візами й митницями висловилися на 34 відсотки більше українців, ніж у 2013 році. А кількість прихильників державної незалежності, які воліють дружніх відносин з РФ з відкритими кордонами без віз та митниць, стала на 23 відсотки меншою.

У травні 2015 року порівняно з травнем 2013 року різко зменшилася частка прихильників об'єднання України і Росії в одну державу як у країні в цілому, так і в її регіонах¹: в Центрі – від 8 відсотків до 1, на Заході – від 3 до 1, на Півдні – від 20 до 2, на Сході – від 28 до 6 відсотків (не опитували жителів Луганщини місцевостях, підконтрольних так званій «ЛНР»). Зі зрозумілих причин 2015 року КМІС не вивчав бачення кримцями перспективи україно-російських відносин. Але важливо мати на увазі той факт, що менше ніж за рік до кримського псевдореферендуму і анексії Кримської автономії Росією – в травні 2013 року – менше чверті респондентів з Криму (24 відсотки) дали ствердну

відповідь на запитання про бажаність об'єднання України і РФ в одну державу.

Динаміка кількісних показників громадянської самоідентифікації дорослого населення країни як індикатор розвитку і стану сформованості сучасної української нації. Вже йшлося про те, що Інститут соціології НАН України від 1992 року реалізує програму моніторингових досліджень українського суспільства. В її рамках вивчають і самоідентифікації дорослого населення країни. В Таблиці 2 представлена двадцятиріччя динаміка розподілу відповідей на запитання, «Ким Ви себе передусім вважаєте?». Найбільша частка респондентів традиційно обирає відповідь: «Громадянином України».

Прикметно, що тенденції кількісних змін показника пріоритетності громадянської самоідентифікації подібні з тенденцією змін ставлення до державної незалежності України.

Цю подібність легко простежити, порівнявши коливання ліній на Рис. 1 і Рис. 3: певне падіння після референдуму 1991 року; невеликий підйом і зменшення амплітуди на початок 2000-х років; помітний ріст у 2005–2006 роках, потім – незначний спад і відносно рівна динаміка з невеликими відхиленнями; різке піднесення наприкінці 2013 – в 2014 роках.

Невелике розходження сталося в 2015 році, коли пріоритетність громадянської самоідентифікації дещо зменшилася, а важливість державної незалежності збереглася, фактично, на тому ж рівні, що й у 2014 році. Це розходження може бути результатом різності часу опитування або відмінностей доступності для інтерв'юєрів від Інституту соціології та КМІСу до респондентів, що живуть на Донбасі. Але найвірогідніше, що відмінності відбивають наростаюче розчарування

¹ Українські соціологічні служби, зокрема ті, результати роботи яких використано в цьому тексті, реалізуючи дослідницькі проекти групують адміністративно-територіальні одиниці України в такі макрорегіони: *Центр* – Київ, Київська, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська та Чернігівська області; *Захід* – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області; *Південь* – Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області та АР Крим; *Схід* – Донецька, Луганська та Харківська області. Останніми роками зі Східного регіону в низці випадків виокремлюють дві області Донбасу, а в них території, де зберігається можливість проводити опитування, та вилучають АР Крим в разі неможливості досліджувати там ситуацію через окупацію автономії Російською Федерацією.

українців постмайданівською владою та результатами її роботи при одночасному усвідомленні людьми значущості збереження й захисту державного суверенітету країни.

Подібна динаміка, як свідчать показники *Таблиці 2* і лінії на тих само рисунках 1 і 3, мала місце під час кризової ситуації 2004–2005 років і після неї. Перший Майдан як мирний переможний протест проти масових фальсифікацій на президентських виборах стимулював ріст національно–громадянського самоусвідомлення людей. Але їх надії на ефективність нової влади не виправдалися. Відтак зменшилися й кількісні показники громадянської самоідентифікації. Тим не менш вони стабілізувалися на 10 відсотків вищому рівні, ніж до Майдану.

Тобто, з другої в історії незалежної України біфуркаційної кризи (2004–2005 роки) українська нація вийшла, збільшивши свій громадянський потенціал. Цей потенціал був реалізований і примножений через 10 років потому. Майдан кінця 2013 – початку 2014 років, спершу названий Євромайданом, переріс у справжню Революцію Гідності. Так її учасники і сучасники назвали радикалізацію суспільної свідомості та масові протести проти свавілля й безчинств влади та неправомірного застосування нею сили проти протестувальників. Загинули сотні людей. Змінилися очільники владних структур. Росія окупувала Крим, спровокувала, організувала і стала безпосереднім учасником збройного конфлікту – війни на Донбасі. В цій ситуації патріотичне піднесення, добровольчі батальйони,

активізація громадянського суспільства, в тому числі масовий волонтерський рух, самообілізація цивільного населення, відновлення й оновлення Збройних Сил за безпосередньої участі суспільства стали чинниками й виявом зростання громадянського самоусвідомлення українців усіх національностей й усіх соціальних верств та їх консолідації як нації. У 2014 році ідентифікували себе передусім громадянами України понад 64 відсотки людей. Проте вже через рік цей показник зменшився. Однак зменшився до рівня на 7 відсотків вищого, ніж у середині 2013 року. Динаміка і очевидні причини цього подібні тим, що й після Майдану 2004–2005 років.

Упродовж 2015 р. соціологічні служби, що опитували доросле населення, фіксували неухильне збільшення частки тих, хто не довіряє владі та її керівникам, вважає, що в Україні збільшуються корупція, бідність і безробіття, ростуть ціни і нарастають економічні проблеми, а країна в цілому розвивається в неправильному напрямі [5]. Однак негативні оцінки роботи влади й розчарування нею не блокували національно–громадянського солідаризму в суспільстві. Цей потенціал помітно виріс, засвідчивши прискорення кількісно–якісного розвитку української нації. Підстави для такого висновку дає лінія *Рис. 4*, виконаною за зведеними відомостями моніторингу громадської думки від Інституту соціології НАНУ в частині відповідей на запитання, «Якою мірою Ви пишастесь тим, що є громадянином України» (*Див. Таблицю 3*).

Таблиця 3

ЕМОЦІЙНЕ СТАВЛЕННЯ ДОРОСЛОГО НАСЕЛЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА*

Якою мірою Ви пишастесь чи не пишастесь тим, що є громадянином України?

	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015
Зовсім не пишастесь	6.6	8.9	5.2	7.1	7.5	7.2	7.9	9.3	5.1	5.0
Скоріше не пишастесь	11.5	15.8	9.7	12.5	11.4	11.9	14.1	15.5	6.0	8.5
Скоріше пишастесь	30.9	30.0	38.4	33.2	36.6	38.4	35.0	38.1	36.8	50.2
Дуже пишастесь	10.1	7.7	15.3	11.9	13.9	11.1	7.7	9.6	23.9	17.1
Важко сказати	40.9	37.7	31.4	35.2	30.5	31.4	35.3	27.5	28.2	19.2

*За даними Інституту соціології НАНУ, за роками, у відсотках від дорослого населення

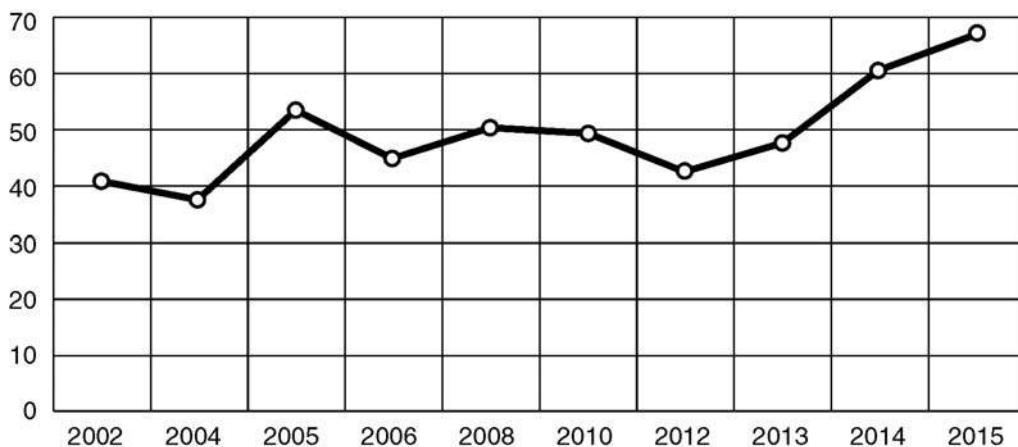

Рис. 4. Динаміка чисельності осіб серед дорослого населення, які дуже пишастесь і скоріше пишастесь тим, що є громадянами України, за роками (у відсотках від дорослого населення, виконано за даними Інституту соціології НАНУ)

Цей само моніторинг засвідчив посилення патріотизму як чинника національно–громадянського єднання. Патріотичні почуття – це головне, що, на думку населення, об’єднує людей в українському суспільстві, причому значення цього чинника стрімко зросло: у 2013 році на нього вказали 8%, у 2015 році – 41% респондентів. Як і в значущості державної незалежності та пріоритетності громадянської самоідентифікації (див. Таблицю 4), важливість патріотичних почуттів є різною для жителів різних регіонів країни. На Заході це 46,4%, у Центральному регіоні – 42,9%, Південному – 39,1%, Східному – 44, 2%, на Донбасі – 17,5% [6]. Такий вражаючий незбіг в настроях жителів Донбасу порівняно з усією країною та її іншими регіонами не є наслідком лише сучасних катаклізмів. Його причини в історії краю – як давній, так і сучасній [7].

Таблиця 4

РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ САМОІДЕНТИФІКАЦІЙ ДОРОСЛОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В 2015 РОЦІ, у %

Ким Ви себе передусім вважаєте?

	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Мешканцем села, району чи міста, в якому Ви живете	19.2	20.0	36.8	24.0	24.7
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	3.7	3.7	5.7	7.9	20.5
Громадянином України	65.1	63.9	45.1	53.8	38.6
Представником свого етносу, нації	3.2	3.5	2.1	3.0	2.4
Громадянином колишнього Радянського Союзу	1.1	3.2	5.7	6.2	5.4
Громадянином Європи	2.1	1.4	0.5	1.2	0.6
Громадянином світу	4.3	3.7	4.1	4.0	7.2
Інше	1.3	0.8	0.0	0.0	0.6

* Відповіді на запитання, у відсотках від дорослого населення регіонів, за даними Інституту соціології НАН України

В описаних та інших регіональних відмінностях нема не очікуваного. Їх давно фіксують, аналізують і описують науковці. Результати дослідження «До Дня Незалежності: що українці думають про Україну» не лише вкотре нагадали про них, а й виявили нові аспекти їх специфіки. Водночас ці результати ще раз актуалізували значущість для державної влади, політичних утворень і структур місцевого самоврядування та громадянського суспільства діяти так, щоб мінімізувати і толерантно регулювати міжрегіональні протиріччя, зумовлені відмінностями самоідентифікацій, історичного досвіду, історичної пам’яті та геополітичних переваг населення, особливостями мовного і культурного простору, нерівномірністю економічного, соціального, політичного та іншого розвитку територій. Тільки так можна забезпечити їх успішне спільне майбутнє, щоб

надія людей щодо цього майбутнього не згасала, як це сталося в 2015 році порівняно з 2014 роком (44% проти 49%) [7].

Висновки. Подальший розвиток української нації і її потенціалу має відбуватися на засадах забезпечення загальнонаціональних інтересів та культивування й поширення загальнонаціональних громадянських і культурних цінностей як інтегративних щодо специфічних особистісних і групових інтересів та цінностей людей, чий переконання і дії не суперечать українському законодавству та загальнонародським моральним імперативам. Такий підхід має поширюватися на все населення України, включно з жителями окупованого Криму, а також Донбасу – тими його територіями, де забезпечено державний суверенітет України, і тими місцевостями, які тимчасово контролюють підкремлівські терористичні організації «ДНР» та «ЛНР». Щодо цих територій якнайшвидше має бути відновлено й розширено ресурсну базу інформаційного впливу, розроблено й реалізовано систему постійно діючих гуманітарних та юридичних програм соціального і правового захисту людей. А в Україні в цілому проведено швидкі й ефективні реформи в усіх секторах національної безпеки, в економіці та інших сферах суспільного життя, в тому числі ті, що мають забезпечити блокування корупції та покарання винних у корупційних злочинах.

Державна політика національно–громадянської консолідації населення й розвитку інтегративного потенціалу української нації має реалізуватися з дотриманням певних принципів і орієнтуватися на комплексне вирішення пріоритетних завдань.

Принципи державної політики розвитку інтегративного потенціалу української нації:

- верховенство права;
- право особи вільно і без будь–якого примусу виявляти своє національне самоусвідомлення, визначати та вказувати свою національність, належність до української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України;
- рівність прав і свобод громадян України;
- належність до української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України є виявом і наслідком індивідуальної та групової самоідентифікації громадян України і не надає будь–кому жодних індивідуальних або групових переваг та привілеїв;
- недопущення привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;
- право громадян, які належать до української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України, здійснювати свої права і свободи одноосібно та разом з іншими, в тому числі щодо збереження й розвитку своєї національної самобутності;
- забезпечення прав і свобод української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України як невід’ємної частини прав і свобод людини;

створення належних умов для збалансованої реалізації інтересів особи, суспільства і держави в сфері етнонаціональних відносин, консолідація громадян всіх національностей навколо цінностей розвитку України

як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави;

визнання багатонаціонального (поліетнічного) складу населення України і національної багатоманітності української культури як суспільної цінності, сприяння розвитку всіх національних складових української культури;

забезпечення всебічного розвитку і функціонування державної української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України;

гарантування захисту, вільного розвитку і використання мов всіх корінних народів України, російської та інших мов національних меншин України, в тому числі на засадах Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин;

ршуча протидія розпалюванню расової, національної, релігійної ворожнечі;

заборона, згідно чинного законодавства, об'єднань і організацій, щодо ідеологічних засад і діяльності яких виявлено і в судовому порядку доведено наміри або дії з розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі;

постійний моніторинг етнопонаціональних відносин, зокрема, для виявлення, відвернення, мирного розв'язання конфліктонебезпечних та конфліктних ситуацій;

подолання регіональних диспропорцій в умовах задоволення громадянами їх соціально-економічних, політичних, культурних, мовних, релігійних прав і свобод;

сприяння задоволенню національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами Української держави і виявляють групову солідарність щодо збереження своєї національної самобутності, пов'язаної з територією їх походження;

забезпечення територіальної цілісності і суверенітету Української держави;

чітке розмежування функцій і повноважень органів державної влади і місцевого самоврядування при здійсненні державної етнопонаціональної політики;

відкритість інформації про стратегію державної етнопонаціональної політики та діяльність з її реалізації, якщо ця інформація не становить державну таємницю.

Пріоритетні завдання державної політики розвитку інтегративного потенціалу української нації:

1. у сфері права, політики та управління:

1.1. приведення у відповідність з Конституцією України всіх правових актів, якими регулюються етнопонаціональні відносини в Україні, для забезпечення їх термінологічної та нормативної узгодженості й системності;

1.2. вдосконалення правових, політичних та організаційних умов реалізації громадянами особисто і в групі прав, свобод і обов'язків, пов'язаних з етнопонаціональними відносинами, без привілеїв і обмежень, в тому числі, шляхом розроблення, ухвалення та неухильного дотримання законів щодо гарантування прав всіх корінних народів і національних меншин України, порядку застосування в Україні національно-культурної автономії, мов, відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою;

1.3. вдосконалення системи правового захисту осіб і груп від посягання на національну честь та гідність, від дискримінації, ворожого ставлення, погроз та насильства через їхню етнічну, культурну, мовну, релігійну своєрідність;

1.4. посилення юридичної відповідальності за використання засобів масової інформації для розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, а також за інші дії, які судом визнані такими, що містять ознаки дискримінації, ворожого ставлення, погроз та насильства щодо особи чи групи осіб через їхню етнічну, культурну, мовну, релігійну своєрідність;

1.5. гарантування громадянам всіх національностей, відповідно до чинного законодавства, прав на:

– об'єднання, виявлення поглядів і свободу думки, совісті та віросповідання, утворення національно-культурних і релігійних установ, організацій, асоціацій;

– одержання і поширення інформації мовою своєї національно самобутньої групи без втручання держави, якщо ця свобода не обмежує свободу і право громадян одержувати і поширювати інформацію державною мовою та не створює загроз національній безпеці України;

– вільний доступ до засобів масової інформації, захист від дискримінації громадян з-серед всіх національно самобутніх груп населення України в доступі до засобів масової інформації, а також право цих громадян створювати і використовувати засоби масової інформації у відповідності з чинним законодавством;

– вільне користування зручною для них мовою при міжособистісному спілкуванні;

– безперешкодне використання державної мови і поряд з нею регіональних мов або мов меншин у спілкуванні з органами державної влади, представницьким та іншими органами Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, а також з посадовими особами цих органів при виконанні ними службових обов'язків, якщо відповідні органи уповноважені функціонувати разом з державною мовою також юридично обов'язковими для них регіональними мовами або мовами меншин;

– юридичний захист індивідуальних і групових інтересів в сфері етнопонаціональних відносин з використанням всіх можливостей своєї правомочності як індивідуальних суб'єктів права або як членів різних структур, є юридичними особами;

1.6. вдосконалення систем державного управління і місцевого самоврядування для посилення їх ефективності та оптимізації співпраці, розподілу повноважень і бюджетних відносин між органами влади Української держави та територіальними громадами і структурами місцевого самоврядування, для розвитку самоорганізації населення з урахуванням історичних, економічних, екологічних, географічних, демографічних, етнічних і культурних особливостей території;

1.7. створення органами державної влади, представницьким та іншими органами місцевого самоврядування необхідних фінансових та інших умов для здійснення ними та їх посадовими особами своїх повноважень державною мовою, а також юридично обов'язковими для них регіональними мовами або мовами меншин;

1.8. правове унормування податкових пільг та інших процедур заохочення і мотивації суб'єктів видавничої, культурної, мас-медійної та іншої діяльності до використання державної української мови в цій діяльності, при виробленні та поширенні своєї продукції;

1.9. створення умов для політичної участі представників національно самобутніх груп громадян України, в тому числі для їх участі у владі, в підготовці, ухваленні та реалізації органами державної влади представницьким та

іншими органами місцевого самоврядування рішень, які стосуються інтересів цих національно самобутніх груп громадян;

1.10. запровадження ефективних політичних і правових механізмів попередження та розв'язання конфліктних ситуацій в етнопонаціональних відносинах;

1.11. організація постійного діалогу та взаємодії органів державної влади, представницького та інших органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства, політиків, громадських і релігійних діячів в інтересах міжнаціональної і міжконфесійної злагоди та порозуміння.

2. у економічній та фінансовій сферах:

2.1. забезпечення рівноправності громадян України всіх національностей у користуванні, згідно чинного законодавства, природними об'єктами права власності Українського народу, що знаходяться в межах території України, – землею, її надрами, атмосферним повітрям, водними та іншими природними ресурсами, в тому числі ресурсами континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони;

2.2. подолання регіональних диспропорцій зайнятості економічно активного населення та оплати однакової за змістом і обсягами праці;

2.3. реалізація спеціальних програм соціально-економічного розвитку та забезпечення зайнятості населення на основі раціонального використання ресурсів і господарських особливостей регіонів, регіонального та пов'язаного з етнічними традиціями і досвідом господарювання розподілу праці, врахування загальнонаціональних і регіональних потреб розвитку економічного, науково-технічного та трудового потенціалу;

2.4. розвиток взаємовигідних міжрегіональних господарських зв'язків та всеукраїнських систем комунікації як чинників консолідації української нації;

2.5. заохочення мобільності економічно активного населення для ефективнішого використання трудового потенціалу та сприяння суспільній інтеграції громадян різних національностей;

2.6. вирівнювання регіонів за умовами користування громадянами економічними і соціальними правами та благами, за якістю життя та соціального захисту населення;

2.7. впровадження єдиних на всій території України стандартів надання соціальних послуг;

2.8. унормування процедур самофінансування національно-культурної автономії відповідно до законодавства України;

2.9. податкове заохочення благодійної діяльності, спрямованої на збереження й розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної своєрідності національно самобутніх груп громадян України;

2.10. створення умов для формування в місцевих бюджетах фінансових ресурсів для здійснення заходів, спрямованих на заохочення використання в суспільному житті в межах відповідних територій України мов, які для цих територій юридично визнані регіональними мовами або мовами меншин.

3. у духовно-гуманітарній та інформаційній сферах:

3.1. формування оптимальних умов для збереження і розвитку всіх національних мов, культур, віросповідань, традицій, а також охорони історичних пам'яток, передовсім тих, яким загрожує зникнення;

3.2. забезпечення всебічного розвитку і функціонування державної української мови та посилення її ролі як чинника соціальної інтеграції громадян і груп громадян різної національності, консолідації української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України, як феномена культури та інструмента розвитку національного інформаційного простору і національної системи інформаційної безпеки;

3.3. податкове та інше заохочення засобів масової інформації, суб'єктів видавничої діяльності, кіно- і телевиробництва, кінопрокату та інших до ширшого використання державної української мови;

3.4. сприяння органам місцевої влади у здійсненні ними заходів, спрямованих на заохочення використання в суспільному житті в межах територій, на які поширюються повноваження відповідних органів, мов, які для цих територій юридично визнані регіональними мовами або мовами меншин;

3.5. всім громадянам, які належать до корінних народів і національних меншин України, відповідно до законодавства, гарантуються права на

– національно-культурну автономію;

– використання свого прізвища (по батькові) та ім'я мовою своєї групи, в тому числі офіційно;

– відновлення, вільне та офіційне застосування топонімії, яка є традиційною для місць їх постійного проживання, в тому числі топонімії їхніми національними мовами, якщо в цьому є достатня необхідність;

– вільне і безперешкодне вивчення мови своєї національної групи, вивчання, навчання та користування цією мовою приватно і публічно, в усній та письмовій формі, в міжособистісному спілкуванні, а також, по можливості, в спілкуванні з адміністративними органами, включно з судовими та іншими правоохоронними органами, зокрема, якщо це передбачено законом, на правах регіональної мови або мови меншини, але в будь-якому разі – без обмежень у використанні державної української мови, її вивченні та навчанні нею;

– участь у розробленні та реалізації державних програм захисту і розвитку національних культур, у діяльності зі збереження і розвитку культурної та іншої національної самобутності;

– отримання від органів державної влади та місцевого самоврядування фінансової, організаційної та іншої допомоги для задоволення національно-культурних потреб;

3.6. розроблення та реалізація державних і регіональних цільових програм сприяння збереженню та науковим дослідженням історичної спадщини і національної самобутності груп громадян, які належать до української нації, українського народу, всіх корінних народів і національних меншин України;

3.7. створення електронних баз даних про національні культурні здобутки, традиції, мистецькі, музичні, пісенні, архітектурні та інші історичні пам'ятки; забезпечення, відповідно до чинного законодавства, вільного доступу до цих баз даних, а також сприяння випуску на їх основі довідково-інформаційної продукції в електронному, друкованому чи іншому вигляді;

3.8. заохочення міжкультурного діалогу і про-світництва, поширення через систему освіти, засобами масової інформації, а також іншими комунікативними ресурсами знань про історію, культуру, релігію і традиції

всіх національно самобутніх груп населення України для їх взаємопізнання і порозуміння, а також формування в суспільстві атмосфери терпимості, поваги до цінностей, толерантності й співпраці осіб та груп, що відрізняються етнічною, культурною, мовною та релігійною своєрідністю;

3.9. примноження духовних цінностей української нації, українського народу на основі здобутків мистецтва, літератури та культури всіх національно самобутніх груп громадян України;

3.10. оптимізація мережі та порядку функціонування дошкільних виховних, загальноосвітніх та інших учбових закладів для безперервного виховання і навчання державною українською мовою та реалізації гарантій вільного розвитку і використання російської, інших мов національних меншин України;

3.11. організація виховання і освіти, розроблення навчальних програм, підручників і посібників для дошкільних, середніх спеціальних і загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, установ підвищення кваліфікації, Збройних Сил України на засадах громадянського патріотизму і національної полікультурності;

3.12. створення умов для подолання негативних стереотипів та міфів щодо регіонально специфічних та національно самобутніх груп населення України, а також осіб, які належать до цих груп, зокрема, поширенням інформації про позитивний досвід їхньої політичної, культурної та іншої взаємодії в давній і новітній історії;

3.13. утвердження стандартів етнонаціональної толерантності в професійній поведінці працівників засобів масової інформації, освіти, управління та ін.;

3.14. культивування у населення держави всіх національностей почуттів загальноукраїнського громадянського патріотизму та загальноукраїнської громадянської свідомості.

Список використаних джерел

1. Тут і далі в тексті, в таблицях і на рисунках результати досліджень Інституту соціології НАН України представлено за джерелами: Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – С.485; Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – Випуск 1 (15). – К.: Інститут соціології НАН України, 2015. – С.16.

2. Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К.: Держкомстат України, 2003.

3. Ці висновки та відомості про результати опитування, представлені на Рис. 1 та Рис. 2, подано за публікацією: Хмелько В.С. Динаміка підтримки населенням суверенітету України у перших десятиліттях її державної незалежності (1991–2014 роки) // Наукові записки НАУКМА. Том 161, Соціологічні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К., 2014. – С.3–9.

4. Тут і далі в тексті, в таблицях, на рисунках та гістограмах результати досліджень КМІС представлено за джерелом: Українське суспільство (травень 2015). Незалежність України [Електронний ресурс] // Київський міжнародний інститут соціології. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=529&page=4>

5. Див., зокрема, результати репрезентативного (1558 респондентів) щодо всієї України (за винятком Донбасу і Криму) масового опитування, організованого IFES у вересні 2015 року коштом Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та виконаного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) квотною вибіркою [Електронний ресурс] // Два роки після Майдану: українці підтримують демократію, але розчаровані невинуватими очікуваннями. – Режим доступу: http://www.ifes.org/sites/default/files/ifes_public_opinion_in_ukraine_sept_2015_data_slides_ukr_final.pdf

6. До Дня Незалежності: що українці думають про Україну / Загальнонаціональне опитування населення України, проведене Інститутом соціології НАН України у співпраці з Благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива» з 26 червня по 18 липня 2015 року за квотною вибіркою (1802 особи, похибка вибірки не перевищує 2,3%), що представляє доросле населення України (від 18 років) всіх областей України (крім АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей) [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучерива. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/do-dnja-nezalezhnosti-sho-ukrainci-dumayut-pro-ukrainu__1440150573.htm

7. Див., зокрема, книгу Донбас в етнополітичному вимірі / Авт. кол.: В. Котигоренко (керівник) та ін. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/?mid=11&action=monograph_detail&monograph_id=181

References

1. Тут і далі в тексті, в таблицях і на рисунках результатів досліджень Інституту соціології НАН України представлено за джерелами: Українське суспільство 1992–2006. Sociologichnyj monitoring. – К.: Instytut sociologii' NAN Ukrainy, 2006. – S.485; Ukrain's'ke suspil'stvo: monitoring social'nyh zmin. – Vypusk 1 (15). – K.: Instytut sociologii' NAN Ukrainy, 2015. – S.16.

2. Nacional'nyj sklad naselennja Ukrainy ta jogo movni oznaky. Za danymy Vseukrai'ns'kogo perepysu naselennja 2001 roku. – K.: Derzhkomstat Ukrainy, 2003.

3. Ci vysnovky ta vidomosti pro rezul'taty opytuvannja, predstavleni na Rys. 1 ta Rys. 2, podano za publikacijeu: Hmel'ko V.Je. Dynamika pidtrymky naselennjam suverenitetu Ukrainy u pershyh desjatlit'jah i' derzhavnoi' nezalezhnosti (1991–2014 roky) // Naukovi zapysky naUKMA. Tom 161, Sociologichni nauky / Nacional'nyj universytet «Kyjevo–Mogyljans'ka akademija». – K., 2014. – S.3–9.

4. Тут і далі в тексті, в таблицях, на рисунках та гістограмах результатів досліджень КМІС представлено за джерелом: Українське суспільство (traven' 2015). Nezalezhnist' Ukrainy [Elektronnyj resurs] // Kyi'vs'kyj mizhnarodnyj instytut sociologii'. – Rezhym dostupu: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=529&page=4>

5. Dyv., zokrema, rezul'taty reprezentatyvnoho (1558 respondentiv) shhodo vsijej' Ukrainy (za vynjatkom Donbasu i Krymu) masovogo opytuvannja, organizovanogo IFES u veresni 2015 roku koshtom Agentstva SShA z mizhnarodnogo rozvytku (USAID) ta vykonanogo Kyi'vs'kym mizhnarodnym instytutom sociologii' (KMIS) kvotnoju vybirkoju [Elektronnyj resurs] // Dva roky pislja Majdanu: ukrai'nci pidtrymujut' demokratiju, ale rozcharovani nevypravdanyjmi ochikuvannjamy. – Rezhym dostupu: http://www.ifes.org/sites/default/files/ifes_public_opinion_in_ukraine_sept_2015_data_slides_ukr_final.pdf

6. Do Dnja Nezalezhnosti: shho ukrai'nci dumajut' pro Ukrainu / Zagal'nonacional'ne opytuvannja naselennja Ukrainy, provedene Instytutom sociologii' NAN Ukrainy u spivpraci z Blagodijnym fondom «Intelektual'na perspektiva» z 26 chervnja po 18 lypnja 2015 roku za kvotnoju vybirkoju (1802 osoby, pohybka vybirky ne perevyshhujе 2,3%), shho predstavljaje dorosle naselennja Ukrainy (vid 18 rokiv) vsih oblastej Ukrainy (krim AR Krym ta okupovanyh terytoryj Donec'koi' ta Lugans'koi' oblastej) [Elektronnyj resurs] // Fond «Demokratychni inicyatyvy» imeni Il'ka Kucheriva. – Rezhym dostupu: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/do-dnja-nezalezhnosti-sho-ukrainci-dumayut-pro-ukrainu__1440150573.htm

7. Dyv., zokrema, knygu Donbas v etnopolitychnomu vymiri / Avt. kol.: V. Kotygorenko (kerivnyk) ta in. – K.: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. – 584 s. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ipiend.gov.ua/?mid=11&action=monograph_detail&monograph_id=181

Kotygorenko V. A., Doctor of Political Sciences, Professor, Chief Researcher of the Department of National Minorities of I. F. Kurasa Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), ipiend@ukr.net

Contemporary Ukrainian nation: development by overcoming the crises

The article sets out the author's version of the essence, present state indicators and dialectic dynamics of contemporary Ukrainian nation in their connections with crises in societal development of Ukraine. The paper formulates proposals on the state policy for national–civic integration and consolidation of Ukrainian society.

Keywords: Ukrainian nation, state independence, bifurcation points, national–civic self-awareness (national–civic self-definition).